

SOMOGYI SÁNDOR : ARANY LÁSZLÓ

(Irodalomtörténeti tanulmányok. Művelt Nép. Budapest, 1956.)

Arany László érdekes és elhanyagolt alakja irodalmunknak. Kevés tanulmány jelent meg róla, és azok sem találták meg, de nem is nagyon keresték pályájának és pályája félbeszakadásának kulcsát. Irodalomtörténetünk folyamatában nem volt meg a helye: nem említették nevét sem a szabadságharcot átélte és utána válsággal küszködők, sem a századvég kiábrándultjai között, nem illik a Petőfi vagy az Arany epigonok táborába, de nem állhat meg a kor nagy magányosa, Vajda János mellett sem.

KOMLÓS ALADÁR tanulmánya (Magyarok, 1946, Tegnap és ma 1956) hívta fel rá a felszabadulás után a figyelmet, adta meg az értékelés alapját. Pároldalis vázolata után az olvasó úgy érzi, megértette Arany László hallgatásba, hivatali munkába rekedő életének tragédiáját, de megértette elele nagy művének „A délibábok hőségének” értékét, jelentőségét is.

Somogyi Sándor lelkes, szorgalmas munkával kutatta Arany László pályáját, tanulmányában új, értékes életrajzi adatok vannak, feltárta újságokban, folyóiratokban kallódó műveit, kitűnő elemzésrészletek bizonyítják Somogyi irodalmi érzékét, tehetségét — mégis az ő tanulmányából kirajzolódó kép nem elég tiszta, nem elég meggyőző.

Tanulmányának (amit a műelemző részletek túlsúlya ellenére életrajz tanulmánynak nevez) körülbelül felét „A délibábok hőségének” elemzése teszi ki. Ez az elemzés nem tud megbirkózni Arany László realizmusának és dezilluzionizmusának a problémájával. Alaptétele ugyanis az, hogy az igazi realista mindig optimista, tehát a pesszimista Arany László részben nem lehet, részben csak „szándék ellenére” lehet realista. Az irodalom története viszont azt bizonyítja, hogy pesszimizmusra valóban okot adó helyzetben született pesszimista mű igenis lehet realista. Arany László verses regénye egy közismerten eszmenélküli korszakban született és dezilluzionizmusának tudatos oka éppen az eszme, a cél hiábavaló keresése. Somogyi fejtegetései oda konkludálnak, hogy a lírai, filozofáló részekben érvényesül a dezillúzió, a Kemény Zsigmond-i fátum, az epikus, descriptív részekben pedig az Eötvös József-i nagyrealista, kritikai realista hagyomány folytatása. Vagyis helyesli a kisbirtokos apától származó Hűbele Balázs bukásának következetes rajzát, de nem helyesli, a valóság követelményével ellenkezőenként ítéli, hogy Arany László ezt a bukást nagyrészt belülről mutatja be, részvétellel kíséri. Ha Balázs valóban csak egy társadalmi réteget képviselne, akkor is jogos lenne Arany László hangja, hiszen ekkor még a szabadságharcot vezető és a nemzeti szellemhez, ha mégoly formálisan is, ragaszkodó réteg pusztulása tragikus jelenség.

Nyilvánvaló, hogy a „déliabok hőse” a nemzeti jellem egy végzetes hibájának a hordozója. Somogyi is — jó hallásától vezetve, saját elméletének ellentmondva — Széchenyinek, a Nagyidai cigányok Arany Jánosának és Ady kurucverseinek a hangjára ismer a verses regényben, sőt Húbele Balázs sorsában egy általános emberi probléma, a világirodalom sok nagy regényének témája: a fiatalkori remények, törekvések utáni elfásulás, letérés kapja meg a maga sajátos múlt századbéli magyar formáját.

Somogyi tulajdonképpen a késői Mikszáth és Móricz dzszentriábrázolását kéri számon Arany Lászlótól, holott a hetvenes évek elején a kisnemesség tragédiája még joggal lehetett kifejezője a nemzeti és általános emberi tragédiának, joggal lehetett lírai verses regény és nem kritikai realista regény témája.

A tanulmány azzal is megbélyegzi Arany László dezilluzionizmusát, hogy Kemény Zsigmond nevével köti azt össze, holott ennek rokonsága legalább olyan erős, ha nem erősebb Madáchéval, Arany Jánoséval, Tompáéval. A délibabok hőségének az Ember Tragédiájával való párhuzamára már KOMLÓS tanulmánya felhívta a figyelmet. Az emberi élet céljának a keresése, a törekvések ismétlődő elbukása, a mindenáron való, előzmények nélküli hit a végén, ezek a két mű rokonvonásai. De míg a forradalom bukásának ihletéből született Tragédiának a végső bizakodása egy nagyszabású és általános jelmondatban (... küzdj és bízva bízzál!) fejeződik ki, addig a hetvenes évekbeli verses regény a kisszerű, de szüntelen munkát hirdeti. A délibabok hőségének egyes elmélkedő szakaszai is a Tragédia tanulságát visszhangozzák:

*Ifjúi ábránd! Lassan szétomol;
Másra tanít a néptörténelem.
Az eszmény, azt nem érjük el sehol,
Folyvást tusázik a jó s rossz elem:
Az ember-öltő kel, nő, zajg, bomol
Küzd, hömpölyög, él s életet szüntelen,
De büszke öntudattal célt nem érhet,
Leszáll, ha csúcsra jut, rohad, ha érett.*

Arany János sem csak a bukott szabadságharcot, az eltűnt költőtársat siratja 49 után, hanem gyakran az egész emberiséget érzi javíthatatlannak, menthetetlennek, az embert „önző falékony húsdarab”-nak, a végzet és saját gyengesége áldozatának. (Kertben, Balladák, Buda halála, Toldi szerelme). Tompa verseiben is megszólal a „levert lélek” „sötét vágyak,” megszólal az embergyűlölet és a reménytelenség (Tornácomon, Fiam születésekor, Búcsú az óévtől). Vajda az egyetlen ebben a korszakban, akinek az életművében saját kora szenvedélyes elutasítása egybefonódik a jövő igenlésével. Nemcsak Kemény Zsigmond fátumával rokon tehát Húbele Balázs végzete: egy egész nemzedék, apja nemzedéke tanította Arany Lászlót arra, hogy a becsület jutalma a nyomor, hogy „a vétek irigységre kész, S a butának sorsa földi éden:” az „erény diadala” pedig csak távoli remény. (Fiamnak).

Rontja A délibabok hőisével foglalkozó részt még a fejezet túlságos, iskolás tagolása. — Felmerül a kérdés, hogy szükség van-e a realizmus „elméleti meghatározására,” különösen így: a realizmus olyan irányzat, ami „semmit sem sűrít a képbe, ami az embertől, az adott emberi realitástól távol esik,” vagyis a realizmus az, ami a realitást mutatja be. Nem lett

volna jobb feltételezni, hogy ennyit az olvasók is tudnak? — A műfaji problémákat tárgyaló részletben a példák esetlegesek, véletlenszerűek; miért kell annak a különben találó észrevételnek az igazolására, hogy a verses regény sejteti a véget, az epika más műfajai viszont nem, a Toldit, a Sárga Rózsát, a Rab Ráby-t és a Bouvard és Pecuchet-t felemlíteni. — 1956-ban már feltűnő az az irodalomszemlélet, az az igény, amely kifogásolja, hogy „a befejezés nem lelkesít, nem ösztönöz a Húbele Balázstól és társaitól üresen hagyott posztok betöltésére.” — Az Anyeginnel való érdekes szövegösszevetés mellett talán jobban ki lehetett volna használni a „felesleges ember” alakjából adódó mélyebb párhuzamokat.

Nem vette eléggé számba a tanulmány szerzője az apának, Arany Jánosnak fiára gyakorolt hatását. A puritán családi neveléssel, a családi légkör KOMLÓS által is tárgyalt sajátosságaival érdemes lett volna többet foglalkozni. Somogyi nem idézi még azt a közismert Arany levelet sem, melyben a költő a 60-as évek megmozdulásaitól akarja távoltartani Kőrösön maradt fiát: „Megvárom okosságodtól, hogy semmi ilyesbe nem elegyedel, még ha a többi tanuló elég hígvelejű volna is ebben hazafias dolgot látni. Mindenki Pesten, Deák stb. meg vannak győződve, hogy ez éretlenségek nagyon veszélyeztetik a haza ügyét. Édes fiam, légy ildomos...” (1860 december 5. kiadatlan. Voinovich :- Arany János III. kötet.) Nem a „fiam féltsd, mentsd a bőrödöt” kispolgári intelme ez, hiszen a hazafiasság, a haza ügye az érv itt is! — Közismert, Somogyi is így tárgyalja, hogy a népmese gyűjtésre, az orosz irodalommal való foglalkozásra, a műfordításokra, a verstani érdeklődésre az apai környezet inspirálta. (Lermontovval, aki — mint Arany László megállapította — a *népit* a *régiben* kereste, Arany János is foglalkozott a „Hadshi Jurt”-ról írt bírálatában; talán nem véletlen Puskin Szoborvendégének a fordításra való kiválasztása sem, amelynek középpontjában Don Juan babonás, balladikus bűnhődése áll.) Joggal vetik össze A délibábok hősének humoros, „nedélyes” hangját a Bolond Istókéval. De érdemes megfigyelni azt is, hogy a fiú 68-ban írt *Tünődés* c. verse hogyan visszhangozza és hogyan cáfolja az apa 60-as évek elején írt verseit, a *Magányban-t*, a *Rendületlenül-t*, a *kies ősz-t*. Azonos a kiinduló helyzet a magány, a pillanatnyi is, de az állandó is a lármás hazafiaskodás közepette.

*Az óra lüktet lassú percegéssel,
Kímérve a megmérhetlen időt.
Ébren a honfigond virasztva mécsel,
Homlokra összébb gyűjti a redőt.*

(Magányban. Arany János)

*Virasztok árva lámpa mellett,
Olyan nyomasztó a lehellet,
A lég olyan nehéz!
Künn a világ vigalma, zajja,
S a „honfiság” lármás zsvajja
Tompult morajba vész.*

(Tünődés. Arany László)

Mindketten az előző korok költőit idézik („Az nem lehet, hogy milliók fohászsa — Örökké visszamálljon rólad, ég! — És annyi vér — a szabadság kovásza — Posvány maradjon, hol elönteték” — *Magányban*. — „Az éjhomályból fölveretek — Régi dicsőségünk — *Tűnődés*.) Az apa még ekkor reménykedik: Vásznuunk dagad, hajónk előre megy!” — *Magányban*, „Természetben nincs halál” „*Termő-elve* ép marad” — *Kies ősz*, de a fiú 68-ban már nem tud bízni és biztatni és mintha az apának felelné:

*Ki még nem élt csupán csalódást,
Hirdethet-é reményt?*

és

*A vész ütött törzs így kiépül? —
Igen, fattyúsarj nő tövéből,
A fa, félek, soha*

(Tűnődés)

„A magyar politikai költészet”-ről sem csak a Vojtina Ars poetikájára emlékeztet, mint Somogyi írja. A költészet és a nemzet életének szoros összekapcsolásában, de egy olyan részletkérdésben, mint Orczy Lőrinc népiességének a megítélése is egy a fiú az apával.

Jellemük, egyéniségük, belső életük hasonlóságát tárja fel, hogy mind a ketten munkába, hivatali köteleességteljesítésbe menekültek a költészet elől. Meg kellene fontolni, hogy mennyiben lehetne Arany László elhallgatásának rejtélyét is részben ott keresni, hogy Arany János fia volt. KOMLÓS ALADÁR tanulmánya és lényegében Somogyi is a kor és Arany László költészet felfogása közti ellentétben jelöli meg elhallgatása okát: nemzeti költőnek született egy olyan korban, mikor a nemzeti érzés nem szólalhatott meg. (A magyar politikai költészetről befejező sorain kívül a *Tűnődés* is igazolja ezt az álláspontot.) Arany László költészetéről vallott felfogásának kialakításában apjának döntő része lehetett. Mikor a nemzeti költő szerepét betölteni már nem tudták, mind a ketten elhallgattak, hiszen Arany János az *Őszikék*-ben már nem a nemzet költőjeként szólalt meg. De ezen kívül: előtte zajlott le apja költői tragédiája. Tanúja volt vergődésének, iránykeresésének, szüntelen tépelődésének, önmagával való állandó elégedetlenségének, a művek töredékben maradásának, segített válogatni az *Őszikékből*, amelyek közt olvashatta a keserű számvetést: „Bárha engem titkos métely Fölemészt az örök kétely S pályám bére Égető mint Nessus vére” (*Epilógus*). Kiderül elejtett megjegyzésekből, családi levelezésből, hogy Arany János éppen saját élete tanulságától indítatva, szándékosan távol akarta tartani fiát a költői pályától, financier-nek szánta, nem költőnek.

Mindez — még azt sem teljesen elejtve, hogy az örökös összehasonlítgatás lehetősége sem hathatott buzdítólag — hozzájárult Arany László elhallgatásához és ez hiányzik abból a képből, amit a tanulmány pályájáról ad.

Somogyi Sándor gondolkodásmódjának, munkamódszerének van egy sajátossága, ami egész felszabadulás utáni irodalomtörténetírásunknak úgynevezett „gyermekbetegsége”: a leegyszerűsítés másik oldalaként jelentkező túlkomplikálás, túlspekulálás, a természetes józan észjárással és olvasóélménnyel ellenkező erőltetett magyarázat. Arany László *Lermontoff* c. tanulmányában (1866) meleg érdeklődéssel és rokonszenvvel ír az orosz költőről. „Lyrája őszintén, nyíltan tünteti elé a költő egész valóját, szenvedélyességével,

szabadságvágyával, hazaszeretetével, itt-ott csendes, bús melaságával.” — írja például. A „Dal Wassiljewits Iván cárról. . .” pedig egészen elragadja: „e művében Lermontoff felülmúlta magát, felül Puskind, felül az egész orosz irodalmat. — Tiszta orosz jelleg ömlik el rajta mindenütt, de azért bármely nemzet fia megértheti, átérzheti minden szépségét, egyszerűségének teljes pompáját.” És így tovább. Elérke ik Arany László Lermontov regényéhez, a Korunk hőiséhez és ezzel szemben teljesen értetlen, elítéli, megfoghatatlannak tartja elterjedtségét, sikerét. Somogyi eljárása a következő: kiragadja a tanulmányból ezt az utóbbi részletet, *csak* erről ír, ezzel úgy állítja be, mintha a tanulmány egészében elutasítaná Lermontovot, hogy ezekután leleplezze Arany Lászlót, aki „szinte magáról megfeledkezve árulja el,” hogy Lermontov „egyetlen. . . Mascaraude c. négyfelvonásos drámáját — váltig sajnálom — nem tudtam megkeríteni sehol.” Vagyis figyelemre sem méltatva a tanulmány egészét, amely a legmelegebb elismeréssel ír az orosz költőről, kiragad egy elmarasztaló részletet, hogy ezután egy jelentéktelen mondaton keresztül mutassa ki, hogy Arany Lászlónak mégis tetszik Lermontov. — Az *Irgalom* c. versből is, — melyben egy tiszta fiatal lány jóságának állít emléket a költő — túl messzemenő következtetéseket von le Somogyi. „A jó harca a »pokol csúf fajzatával« versében valami általános kiábrándultságra, talajtalanságra utal.” — írja például. A versben szó sincs ilyenféle harcról, ellenkezőleg a jó felkarolja a „pokol csúf fajzatát”. „Az életművére visszatekintő, múltjával és önmagával elégedetlen Arany László portréja tűnik elé a sorok közül.” — olvassuk Somogyinál. Nem hiszem, — hanem egy fürdőhelyi emlék, inkább szép és vigasztaló, mert az emberi jóságról, részvétről szól. — Asbóth: A magyar conservatív politika c. röpiratával vitázik Arany László. Ez a röpirat konzervatív oldalról támadja Deákékat. Somogyi Sándor ebben csak Deákék védelmét látja és marasztalja el tudomást sem véve arról, hogy Arany a *konzervatívokkal* szemben védi Deákékat. — Van a tanulmányban egy hibás Byron fordítás, amiről az előzmények után már nehéz elhinni, hogy egyszerűen a nyelv nem kellő ismeretének, figyelmetlenségnek köszönheti létrejöttét. „. . . a bárdok megégnék, ám idézik az ő éjjéli mécesüket” fordítja Somogyi ahelyett a végtelenül egyszerű és prózai mondatrész helyett, amit Byron írt: „. . . a bárdok égetik, azt amit ők éjjéli mécesnek neveznek.” (bards burn, what they call, their „midnight tapers”).

Bár az egész munka filológiai alapos, lelkiismeretes, pontos, mégis találunk benne néhány olyan apró hibát, amelyet könnyen el lehetett volna kerülni: nem a „hagyomány” tartja, hogy a kis Arany Laci lovat kért Petőfi bácsitól, hanem az Arany—Petőfi levelezésből tudjuk (1847. aug. 11. Arany Petőfihez); Forinyák nem esik holtan össze, mikor a helyőrség parancsnoka belelövet a tömegbe; ez egyébként közvetve Somogyi saját szövegéből is kiolvasható, hiszen a tüntetés március 15-én volt és Somogyi is ír az április 4-i temetésről.

A stílusa rendkívül egyenetlen. Egyszerű, szép kifejező részletek váltakoznak efféle nehézkes, finomkodó, képzavarral küzdő mondatokkal: „Az írásnak határozottan egyéni hangja van, még ha fel csillan is a mondatokban Jókai tanító keze. — Nemcsak logikailag, de érzelmileg is megcsapja az olvasót a lép világának felejthetetlen illata, a pihenésre ösztökélő perzselő nap sugara.” (26—27 lap.). Máskor a jelentések, káderjellemezések jellegzetes fordulataival él: „Az 1867-ig csak szórványosan előforduló dokumentumok alapján megállapítható, hogy a fiatal Arany László politikai-világnézeti fejlődése több

irányból indulva adott esetben retrográdan alakul.” (31. lap). „Jókai ugyan nem jár el kifogástalanul akkor, amikor Berend Ivánt választja főhőséül, még akkor sem, ha nincs más választása.” (96. lap).

KOMLÓS ALADÁR a felszabadulás után a felfedezés örömeivel írt Arany Lászlóról, olyan művésznek tartotta, akinek a megértésére, értékelésére most jött el az idő. Somogyit elsősorban a pesszimizmus, a dezilluzionizmus történelmietlen, előítéletszerű elvetése, azonkívül a korszak irodalmának, légkörének nem kellő ismerete megakadályozták abban, hogy Arany László helyét irodalmunkban megnyugtatóan kijelölje.

Horlái Györgyné